

Butlletí

del

Centre Excursionista de Catalunya

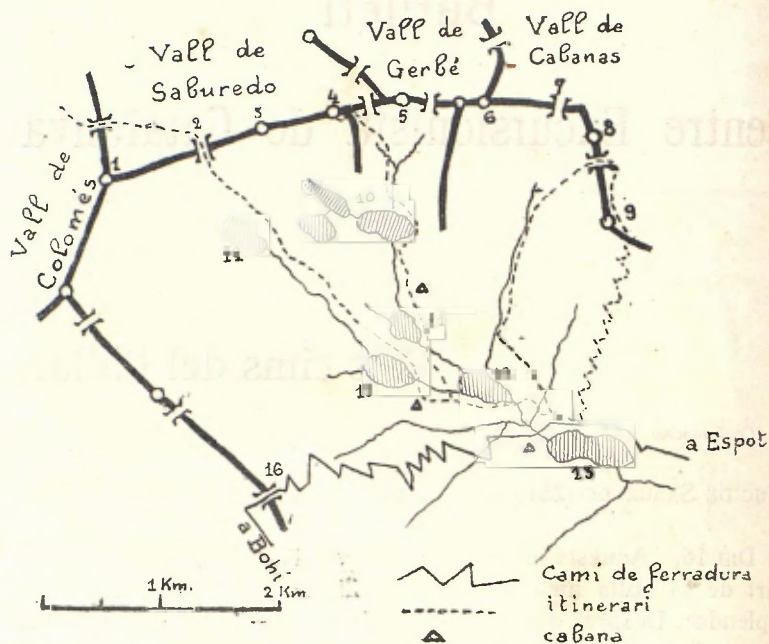
Pels cims del Pallars

(Continuació)

TUC DE SABUREDO (2815 m.) I PIC DE LA COMA D'A MITGES (2850 m.)

Dia 16. Aquesta interessant excursió l'emprenguerem la major part de la colla amb un dia magnífic i lluint el sol en tot el seu esplendor. Després d'acomiar-nos d'En Zerkowitz que regressava aquell dia a Barcelona, i deixant a En Canals i En Gimenez en el campament, pujàrem pel camí de Ratera sempre entre bosc, arribant al cap d'uns tres quarts a l'estany inferior, situat a uns 2.090 m. d'alt, en una terrassa i voltat de pins. Deixem el camí en els aiguamolls que es troben més amunt i, travessant el riu, ens decantem vers la dreta, sortint a l'estany de la Llosa d'avall, que és de reduïdes dimensions i de poca profunditat trobant-se a uns 2.125 mètres aproximadament. Enfilem una dreta pujada per la vora de la corrent provinent d'altres estanys, passant pel pletiu de la Llosa de dalt on la cabana del pastor se troba en una grossa roca; una curta pujada ens permeté de fruir aviat la bella visió de l'estany inferior de la coma d'A Mitges, fosca clapa d'aigua, dominada per una esvelta agulla i rodejada de paisatge feréstec, essent la seva altitud d'uns 2.330 m. Per aquest estany aixís com per altres dos que li son veïns hi passàrem per primera volta l'any anterior tornant del Saburedo meridional.

Ens dirigim després cap al N. pujant per la coma d'A Mitges, passant per dessota l'esmentada agulla, mentres s'enlaira a nostra dreta la muralla encinglerada que baixa del Basiero i ens separa

REGIÓ DELS ESTANYS DE RATERA

1. — Pic de Ratera.	9. — Pic de l'Ordigal.
2. — Port de »	10. — Estany de la coma d'A Mitges.
3. — Pic Meridional de Saburedo.	11. — » de la Llosa d'avall.
4. — Tuc de Saburedo.	12. — » inferior de Ratera.
5. — Pic d'A Mitges.	13. — » de St. Maurici.
6. — Pics de Basiero.	14. — » del port de Ratera.
7. — Port de St. Maurici.	15. — Estanyola de Ratera.
8. — Pic Saliente.	16. — Portarró d'Espot.

de la petita vall que s'origina sota el port de Sant Maurici. En amunt se veu la depressió que separa el Basiero de l'accidentada serra d'A Mitges, la cresta de la qual se retalla en el blau del cel; deixem després la vall per un barranc que surt a l'esquerra pujant per rectes caients i més amunt i a l'altre costat de la vall, el Basiero ens presenta els seus vessants occidentals molt encinglerats i ratllats per un ample canal que arrenca de prop del cim. Una forta escalada ens calgué per guanyar la cresta en la qual hi trobarem alguns passos força interessants, arribant al cim de Saburedo a les dotze i quart.

El Saburedo està situat en una de les regions més selvatges del Pirineu, voltat per tots costats de fondes timbes i dominant les regions de Saburedo i Ratera amb llurs nombrosos estanyes i accidentades muntanyes. Tota la comarca que s'exten pel costat del Basiero és un seguit d'agulles i crestes trencades en les que l'alpinista hi trobarà emocionants escalades i passatges difícils. Cap al S. O. corre una accidentada cresta trencada per fondes bretxes i passant pel pic meridional baixa fins el port de Ratera; vers Llevant la vista s'extén cap al Pallars i muntanyes d'Andorra, seguint al N. les serralades septentrionals de la Vall d'Aran de formes més suaus. No obstant, és dret a Ponent que la vista és més captivant, dominant aquell seguit de alteroses serres els grandiosos massissos del Montarto de Caldes, Perdiguero i Maladeta.

Deixant el cim, devallàrem en direcció d'un coll que's troba sobre l'estany gelat de Saburedo i l'altura del qual és d'uns 2750 m. Allí deixàrem nostres companys que retornàrem directament al campament i amb En Guilera i En Feliu empreguerem una dreta, però fàcil pujada assolint el pic de la coma d'A Mitges, situat entre'l Basiero i el Saburedo, que segons l'aneroide deu trobarse a una altura de uns 2850 m.

Els vessants de migjorn d'aquesta serra són de forta inclinació si bé que de fàcil accés, en canvi, en la part oposada és una paret absolutament vertical de més d'un centenar de metres, ratllada per dretes canals cubertes de neu que cauen sobre la vall del Gerbé, veient-se en avall les verdes aigües de l'estany d'aquest nom. Donada la seva altitud i situació no cal dir que'l panorama que des de son cim s'obira és magnífic.

Ni en un sol dels mapes existents hi figura aquesta serra, qual cim queda separat per una fonda bretxa de l'accidentada cresta que baixa a un coll situat a l'E. per enlairar-se després al cim del Basiero a 2.902 m.; punt culminant de totes aquestes serralades.

Aixís mateix els mapes situen el pic de Saburedo en la divisòria de la vall del Gerbé i de Saburedo, ço que no és pas exacte, ja que's troba en el límit de la darrera de les esmentades valls i la de Ratera.

Abans de sortir registràrem un petit munt de pedres i sols hi trobàrem una targeta anotant l'ascensió d'En Spont i Paul Peyta el dia 10 de juliol de 1907. Baixàrem després a trobar una canal que arrenca del cim en el vessant de migjorn, i faldejant els repeus de la muralla anem a trobar el coll que uneix aquest pic amb el Basiero; pel costat N. cau a pic sobre l'alta vall del Gerbé i és in-franquejable, i per atravessar-lo és menester remontar una mica a l'esquerra i baixar després a la vall per les llargues congestes. Nostre intent era escalar el Basiero pel costat occidental, tinguerem, però, de desistir per no tenir el temps suficient, ja que amb tota seguretat hauriem trobat algunes dificultats en l'ascensió. Canviàrem de direcció i baixàrem dret al S. fent llargues patinades per la neu fins arribar a l'estany de dessobre la Llosa de Dalt i seguirem el mateix itinerari del matí, devallant després pel costat del Salt de Ratera, que llença les aigües des de gran alçària per entre un espès bosc de faigs i avets i esplèndida vegetació, arribant ja tard al campament.

H O R A R I

40 m.	estany inferior de Ratera.	} 5 h. 45
23 m.	estany de la Llosa d'avall.	
35 m.	estany (2.330 m.)	
1 h. 35 m.	tuc de Saburedo.	
15 m.	coll	
20 m.	cim pic 2.850 m.	
30 m.	coll	
1 h. 25 m.	salt de Ratera.	

PIC ORIENTAL (2755 M.) I OCCIDENTAL (2746 M.) DELS ENCANTATS

Dia 17. A les vuit del matí deixàvem el campament dividint-nos en dos grups; amb En Canals i En Puntas ens dirigirem a empendre l'emocionant escalada del pic oriental, mentres els altres s'encaminaven a l'occidental, comptant arribar a l'ensemps als respectius cims.

Per assegurar millor l'èxit pensàrem seguir el mateix itinerari que havia fet jo amb N'Herzog i N'Illges l'any anterior. Devallem cap al riu de Monastero que baixa per entre els avets i, després d'atraspassar-lo, pujem al repeu de la muralla del pic occidental.

Fàcilment trobem el lloc on devem començar l'escalada i tot seguit l'emprenquem. Pujem la primera part, on encara la migrada vegetació i els pins s'arrapen a la roca, tenint sempre a nostra esquerra la fonda canal que ens ha de portar fins a la cresta, i anem sortejant els passos dificultosos. Al tenir que atravessar la canal, ens trobarem que havíem pujat un tros de massa i ens vegerem obligats a passar en sentit horitzontal una paret molt recta que quèia estimbada en la canal; sortosament la roca oferia bones preses i sense cap incident poguerem salvar el mal pas, arribant aviat als darrers pins on descensem i ens canviem el calçat ferrat per les espadenyes. Cap al fons veiem la taca de maragda de l'estany, distingint perfectament les tres tendes que ens servien de campament. Cap amunt, s'aixecava la dreta paret, tenint davant nostre tres canals, éssent la del mig la més profunda i la que devíem seguir escalant fins dalt de la cresta.

Al començament ens desviàrem una mica i tinguérem que retrocedir amb prou treballs fins a ésser en el bon camí (?) i aleshores seguirem ja les mateixes petjades de l'ascensió anterior, doncs el separar-se'n alguns metres equival a trobar-se compromés en perillous passants. Encara que l'escalada era prou dura, pujant algunes vegades per llocs verticals, tenia no obstant la confiança d'arribar al fi desitjat, ja que el coneixement del terreny que passàvem, ens donava ara una seguretat moral que no podíem tenir l'any passat. Així continuàrem pujant llarga estona fins a trobar, a la dreta, les tres agulles que s'enlairen a un costat de la canal, i que constitueixen un punt de referència preciós, indicant-nos que la cresta no està lluny; efectivament alguns minuts després, arrampats com gats, ens enfilàvem pel darrer tros, d'inclinació molt dreta, sortint a la cresta i traient el cap sobre el terrible precipici que cau en la desolada vall d'Estanserull. Més enllà, i com presidint aquella confusió d'espadades crestes i cingleres, s'aixecava magestuós el Peguera, d'atrevides formes. En el mateix moment un isart fugí esporuguit, saltant penyes i precipicis fins a desaparèixer de la nostra vista i un crit ens fa adonar d'En Cernic que es troba a la bretxa al dessota del pic occidental.

Proseguim l'ascensió, seguint uns quans metres de fina cresta on els esquistos se troben en sentit vertical i després de passar una roca encaixada formant pont, ens trobem davant de la roca dreta, el temut obstacle que tant ens impresionà l'altra vegada i el passatge del qual és realment perillós. Utilitzant per primera vegada la corda, pujem els 5 metres de roca completament vertical i

que estimbada cau a Estanserull, venint després uns altres vint de dreta inclinació amb relleixos d'herba molt relliscosa que salvem, prenent les degudes precaucions doncs un pas en fals podria fer-nos caure en el precipici que s'obre pel costat de migjorn i d'alguns centenars de metres. Una volta això salvat guanyem una estreta bretxa de llises parets que és el cap d'una canal que baixa pel costat de Sant Maurici; encara un altre tros d'escalada passant pels vessants N. i finalment trepitjàvem orgullosos el cim, advertint de nostra arribada als altres companys que es trobaven en l'altre pic i els quals distingíem perfectament.

Certament era curiosa aquella ascensió simultània que ens permetia fer-nos entendre d'un pic a l'altre, però sense poder-nos reunir, separats com estàvem pel fondo esboranc que divideix els dos cims. Per anar de l'un a l'altre pic cal baixar al peu de la muralla i començar l'escalada de l'occidental, ço que requereix unes cinc hores, malgrat no haver-hi d'un punt a l'altre gaire més d'uns 300 metres en línia recta.

Llarga estona ens entretinguerem dalt del cim contemplant aquell espectacle únic de timbes i cingleres, damunt les quals sembla que un s'hi troba sospès, tenint a gran fondària els verds prats i boscúries que envolten l'estany de Sant Maurici. Anotàrem nostra ascensió en el registre, trobant la caixa de zinc que el resguarda atravesada pel llamp amb els mateixos efectes que li hauria produït una perdigonada.

Iniciàrem el descens amb totes les precaucions degudes, baixant pausadament, i en arribar a la roca dreta ens despenjàrem per la corda directament a la canal, la qual cosa ens estalvià molt de temps; anem seguint avall passant alguns llocs veritablement impressionants, doncs semblava que la canal queia en el buit per trobar-se la pendent en sentit gairebé vertical. En arribar als pins descansem breus moments i, calçant-nos altra vegada les sabates ferrades, continuem baixant amb tot compte fins arribar al peu de la muralla on acabà aquell violent exercici, presentant-nos al campament al temps de poder saborejar un te mentres comentàvem amb els altres els incidents del dia.

L'escalada del cim occidental no demana tant de temps ni ofereix els perills de l'altre, però és també en extrèm interessant. Els altres companys remontàren la ribera de Monastero, travessant més amunt el riu, i canviant de direcció, es dirigeixen al E. passant a la petita vall que s'origina sota d'aquell pic. Arribats allí, es presenta al davant la muralla que des dels Encantats corre a Monas-

tero i sols és accessible per una ben marcada canal que la ratlla de dalt a baix. Emprenen la pujada de dita canal per terreny insegur en el que les pedres rellisquen per l'exagerada pendent, pujant poc a poc encaixonats entre altes parets; i finalment, en arribar al cap de la canal, surten a una bretxa (2.600 m.), que cau estimbada cap a Estanserull. A l'enfront apareixen els dos cims dels Encantats; el que està al costat O. és un conjunt de canals i cingles que es confonen els uns amb els altres; l'oriental, en canvi, és una paret perpendicular que cau fins al fons de la vall, veient-se entre ells una de les dretes roques o *gendarme* que, segons diuen, és un dels caçadors encantats, d'on prové el seu nom. Com En Cernic es trobà indisposat, es quedà allí a esperar el retorn, mentre la resta proseguia l'ascensió seguint cresta amunt en direcció N. N. O. començant llavors la part més interessant. Enfilen una dreta canal escalant les roques fins a ésser prop de la cresta, i allí, per un pas difícil, passen a la del costat, guanyant fàcilment el cim en pocs minuts. Es aquest molt reduït i domina d'alguns metres el pic oriental que presenta per aquesta banda un dret espadat, essent la vista que des de aquí es domina molt similar a la d'aquell, encara que més extensa. També en aquest cim hi deixàren un registre per a les ascensions futures.

Després d'un parell d'hores, emprengueren la baixada seguint el mateix recorregut que a la pujada fins arribar al campament.

H O R A R I

Pic oriental

45 m.	peu de la canal	} 6h. 50
1 h.	ultims pins	
1 h. 30 m.	cim	
	(devallada)	
1 h. 45 m.	ultims pins	
1 h. 20 m.	campament	

Pic occidental (pujada)

50 m.	es deixa el camí que	} 2h. 25
	porta al coll occi-	
	dental de Peguera.	
35 m.	peu de la canal	
35 m.	bretxa	
25 m.	cim	

PIC DE SUBENULLS (2.952 m.)

Dia 18. Al matí, en un parell de matxos que vingueren d'Espot, carregàrem tendes i bagatge i traslladàrem el campament cap a l'estany Llong. Seguirem amunt pel camí de Caldes que passa pel Portarró d'Espot i en un dels revolts deixàrem els altres companys que anaven directament a l'estany, mentre nosaltres (1), ens diri-

(1) Puntas, Guilera i Canals.

girem cap al S., seguint un perdedor corriol que s'endinza per la ribera de Subenulls. Cap a l'esquerra, a l'entrada de la vall, apareix la Roca del Recó de l'estany, ratllada per dretes canals per tots indrets, i després de travessar un plà alevant, pujem per entre bosc, arribant al cap d'una estona a l'estany de Subenulls que's troba a uns 2.150 m. d'alt. Es molt pintoresc, estant envoltat de corpulents pins que creixen entre les roques, i arrecerat sota d'una cresta, dominat per un encinglerat pic, darrera del qual s'amaga el Subenulls. El rodegem per sa vorera dreta, deixant més amunt un petit estanyol, i en poc temps queden endarrera els últims arbres i desapareix al mateix temps tot rastre de corriol; tot seguit comença una gran tartera i, inclinant-nos cap a l'esquerra, pujem a una mena de terrassa on les roques formen uns curiosos apilonaments, restes sens dupte de antigües geleres avui dia desaparegudes. La vall adquireix un aspecte càdtic amb un seguit d'enderrocs i tarteres, les grosses roques de les quals han caigut de les escarpades serres que la reclouen, presentant-se a l'enfront, vers la dreta, el pic de Subenulls d'airós contorn, amb son recte espedat que arriba fins al cim. Ens dirigim després a buscar els repeus del pic, deixant enlairat a nostra dreta un coll que l'uneix amb el pic situat al des-sobre de l'estany; una vegada arribats a la base, entrem en una ampla canal que no ofereix altra dificultat que el tenir que pujar per una menuda clapissa que relisca en passar-hi. Penosament ens enlairem fins arribar a la carena en la que podem ja trepitjar terreny més ferm, seguint després al N. per una estreta cresta, en la que s'hi troben alguns passos interessants, fins assolir el cim de Subenulls (2.952 m.)

Es aquest una fina aresta formant el punt culminant una roca aguda; els vessants septentrionals són tallats a pic i cauen gairebé d'un salt a la vall de Subenulls. Situat com està en la confluència de tres valls, Sant Nicolau, Espot i Capdella, el panorama que és descobreix és amplíssim i molt interessant la vista sobre els nombrosos estanyes que componen la ribera de l'estany Torf, en la vall de Capdella. Cap a ponent es domina en tota la seva extensió el nucli muntanyós que corre pels Comolos i gran Tuc de Colomés, tenint arredosat als seus peus l'estany Llong, envoltat de prats-segueix després la trencada serralada de Saburedó, Basiero i Agut des, sortint més a la dreta els dos cims dels Encantats i dre; al SE. l'alterós pic de Peguera.

Després de depositar sota el padró de pedres un registre de la Secció d'Esports, em dirigeixo per la cresta S. cap al coll dels

Francesos (2.674 m.), punt de pas dels pescaires de Capdella per anar a la vall d'Aràn, i canviant la direcció vers al NO. baixo a tres estanyols (2.570 m. apr.), que és troben units formant rosari i donada la seva alçària es troben mig glaçats. Junt amb els altres companys que havien baixat directament del cim passem l'últim estanyol i obliquem cap a l'esquerra, obirant-se més avall altre estany més gran. Travesem una carena desestrebada del pic de la Muntanyeta i, per llastres de granit, baixem a trobar un bonic estany envoltat d'altres cingleres que cauen de l'esmentat pic. Seguírem prop de la corrent, baixant per uns inclinats relleixos d'herba fins a sortir a un altre estany (2.240 m.) on s'hi barreigen les aigües de l'anterior i les d'un altre barranc situat més a migjorn. Un grup de pins, els primers que trobarem, arrelen entre la tartera a la vora de l'estany donant animació al paisatge. El barranc que és forma desapareix més avall en una falla del terreny i corre per sota terra bona distància fins que torna a reapareixer, per a reunir-se amb la ribera que baixa del coll dels Francesos i desaigüa en el mateix estany Llong. Anem salvant les desigualtats de la muntanya fins a sortir en plena ribera de la Muntanyeta, anomenada també d'A Mitges, qual nom fa referència als drets de pasturatge que tenen en ella per igual els pobles de Bohí i Espot. Atravesem per palanca el riu, passant per entre una nombrosa vacada que tranquilament pasturava, i poc després contemplavem les platejades aigües de l'estany Llong al pondre's el sol darrera els alts cims, al mateix temps que una columna de fum ens indicava la situació del campament a la vora de l'estany (2.015 m.) Moments més tard ens trobavem amb els altres companys que ja tenien arreglades les tendes i ho havien preparat tot.

H O R A R I

25 m.	es deixa el camí del Portarró d'Espot	} 6 h. 05
35 m.	estany de Subenulls	
2 h. 45 m.	cim de Subenulls	
35 m.	coll dels Francesos	
45 m.	estany sota el pic de la Muntanyeta	
15 m.	altre estany	
50 m.	estany Llong.	

GRAN TUC DE COLOMÉS (2.935 m.)

Dia 19. Aquell dia En Feliu es quedà a la guarda del campament i els altres començarem l'excursió, pujant pel camí del Portarró d'Espot; una mitja hora més tard el deixarem, dirigint-nos

vers a l'esquerra i passant per dessorre de l'estany Redó de verdoses aigües, el qual queda a bona fondària a l'esquerra, en els falgars més baixos de Colomés. Ens enfilem a buscar un corriol molt perdedor, que corre enlairat al peu mateix de la cresta de la serra de les Crabes i que ens porta a una petita depressió en una estribació despresa de l'esmentada serra. A nostres peus apareixen dos estanyols encara glaçats i més avall un hermós estany d'un blau intens ressalta d'entre les blanques congestes que pugen fins al Tuc de Colomés, que és veu al dessorre amb la seva ratllada cresta.

Després d'un descans, baixem aviat vers l'estanyol inferior que és troba a una altura aproximada de 2.475 m. i travessant la corrent deixem aprop, a nostra esquerra l'estany més gran, reclòs per drets espadats. Comencem una forta pujada, passant per grans pales granítiques i més tard per extenses congestes, fins assolir el portell de Colomés, 2.690 m. Es aquesta estreta bretxa el pas més enlairat de la Vall d'Aràn pel coll dels Francescos i Portarró d'Espot. Pel costat de ponent baixa en forta rampa fins als estanys de Colomés dels que se'en veuen un bon nombre sortint, per un costat els cims del maciu de la Maladeta; en la banda oposada es divisa la serralada, el punt més enlairat de la qual és el Subenulls.

Sense atravesar el portell, seguim planejant pels aiguavessos de migjorn ja que els del costat oposat són molt encinglerats i passem per sota de l'accidentada cresta que corre vers al Tuc de Colomés, el qual se'ns presenta no gaire allunyat amb el seus caients estimbats. Anem salvant els pulits llastres i atravesant congestes, sortint en una petita depressió al peu mateix del pic on les parets cauen plombades; seguint la mateixa direcció, passem un extens camp de neu i intentem l'escalada per la muralla S., de la que tinguérem aviat que desistir per trobar-se grans blocs verticals amb preses molt difícils i que ens haurien fet perdre molt de temps per a salvar-los. Més enllà enfilàrem una canal que ens permeté guanyar el cim sense gaires dificultats.

Està situat en el límit de la Vall d'Aràn amb la comarca Ribagorçana i en la ratlla divisòria d'aiguavessos atlàntics i mediterranis per quant dóna aigües a les conques del Garona i Noguera de Tort. Son panorama és bellíssim obirant-se bona part dels maçius del Pirineu Central fins a les llunyanes muntanyes de la Cerdanya, i, més en primer terme, totes les serralades de les riberes d'Espot i Capdella, dominant-se als peus el grandios cercle lacustre de Colomés amb el seu gran nombre d'estanys que fan d'ell un dels més importants de tota la serralada Pirenenca.

No gaire estona poguerem fruit de nostra estada en el cim; el temps just de donar una ullada i de inscriure nostra ascensió en el llibre que hi deixàrem, perquè, tot d'una, esclatà una forta tempestat formada mentres escalavem el pic. Depresa correguerem vers una depressió que s'obra al S., en l'arrencament de la carena que termena en el tuc de l'estany sobre mateix de l'estany Llong. Una gran roca ens serví de refugi a tots i, encara que hi estàvem prou incòmodament, no ens moguerem fins al cap d'una hora que deixà de ploure; tot seguit atravessàrem el coll i dirigint-nos cap a les vessants que donen a la ribera de l'estany de Contraig, començàrem una ràpida patinada per una llarga congesta, la qual cosa ens permeté arribar en pocs minuts a un estanyol gairebé tot glaçat. Des d'allí, apoiant-nos en el costat esquer de la vall, baixàrem per una grossa tartera sortint a una terrassa des de la qual es veu la vall a bona fondària; i emprenguerem una forta devallada per dretes pales i canals fins a trobar-nos en un pla de pasturatges a uns 2155 m. on les aigües provinents dels estanys que hem deixat s'ajunten amb les que baixen de l'estany de Contraig, el més important de la seva ribera. Després de buscar llarga estona, trobàrem en la part superior del pla un punt per on travessar la forta corrent que porta gran quantitat d'aigua i salta furient per grans roques. Seguirem un corriol que trobàrem, quedant sempre el riu a l'esquerra, i més avall sortirem a envistes de la ribera de Sant Nicolau, veient-se l'estany Llong per entre els pins. Una ràpida baixada ens portà al pla d'Aigua-d'ací i, atravesant el riu de Sant Nicolau, seguim amunt pel camí d'Espot, pujant a l'estany Llong i arribant a mitja tarda al campament.

H O R A R I

1 h. 25.	Collet sobre els estanys	1 h. 20	pla on s'atravesa el riu
1 h.	Portell de Colomès	35 m.	Aigua-d'ací.
1 h.	Gran Tuc de Colomès	30 m.	campament

DE L'ESTANY LLONG A BOHÍ

Dia 20. Després d'esmorzar, desfèrem el campament i ho deixàrem tot preparat per a ésser carregat en la cavalleria que teniem avisada a Bohí. Eren les 9 que seguíem la vorera de l'estany, entrant després en el magnífic bosc de centenaris abets que'ns acompanyen fins al pla d'Aigua-d'ací (1925 m.), bell aixamplament en l'emboscada ribera; atravessem el riu i seguint avall, mitja hora més tard erem al famós pla d'Aigües Tortes 1835 m. d'alt.

DETALLS DEL CAMÍ

Es aquest indret el més hermós de la vall, verdader parc natural envoltat d'altres i escarpades muntanyes, on el riu se divideix en diversitat de braços i penetra en l'espessa boscúria, transcorrent l'aigua quietament per entre els pins. Són els seus paisatges dels més hermosos i variats que imaginar hom puga, éssent un lloc indicadíssim per a la construcció d'un refugi no sols per la magnificència de l'indret, si no també per ésser un bon punt de partida per a recorre les serres i riberes que envolten la vall de Sant Nicolau. Aquesta vall, aixís com les seves germanes d'Espot i Caldes, deurien ésser convertides en parcs nacionals a fi d'evitar la possible destrucció de tant esplèndida manifestació de la naturalesa, sens dubte la més bella de tota nostra terra.

Llarga estona estiguèrem descansant en aquest encisador lloc i finalment reprenguérem la marxa, deixant més avall el camí per poder contemplar d'aprop l'esplèndida cascada de la Llebreja on el riu engorjat es precipita en un seguit d'escumosos salts, amb un

DETALLS DEL CAMÍ

desnivell de més de 150 metres, fins aquietar-se en l'estany de la Llebrete que es veu als peus. A ell baixarem atravessant-lo per sa vorera dreta, i emprenent la pujada de l'ermita de Sant Nicolau, trobarem els primers prats i conreus; seguirem ribera avall tenint el riu a l'esquerra fins que s'atravessa al cap d'una bona estona, i moments després arribavem al camí de Bohí a Caldes prop de l'aiguabarreig del riu de Sant Nicolau amb el Noguera de Tor. Una mitja hora llarga de seguir el curs d'aquest darrer ens va ésser suficient per arribar al poble de Bohí d'aspecte molt típic, situat a 1325 m. i en la part alta d'un aixamplament de la ribera dominant el pla de Barruera.

HORARI

1 h.	Aigües Tortes	} 3 h. 35
45 m.	estany Llebrete	
1 h. 15 m.	camí de Caldes	
35 m.	Bohí	

COMOLO-FORNO (3034 M.) PIC D'AVELLANERS (2732 M.) I BICIBERRI MERIDIONAL (3020 M.)

Dia 21: De bon matí sortiem de Bohí ⁽¹⁾ pel camí de ferradura que va remuntant el Noguera de Tor i, abans d'atravessar el riu de Sant Nicolau, deixem a la dreta el camí d'Espot, arribant en poc més d'una hora a Caldes de Bohí. Se troben aquests renomnats banys emplaçats entre mig de frondosos boscos i bells paisatges, envoltats d'altres muntanyes que sobrepassen els 3000 metres. Deixant el camí que condueix a la Vall d'Aran i segueix ribera amunt, embrenem una forta pujada pel costat mateix de l'establiment i ens anem enlairant ràpidament per entre espessos avellaners als quals succeix un esplèndid bosc d'avets. Mes tard ens acostem al riu Saliente, en el mateix lloc on les aigües que baixen dels estanys Gémena es llencen en un altíssim salt, amagat en sa major part per exuberant vegetació de bosc i caient en el riu de Caldes aprop dels Banys. El camí esdevé més planer passant per entre corpulents avets que cobreixen d'espès bosc la ribera que anem seguint amunt, deixant més tard el camí que porta a la font del ferro i a la vall de Fenarrui. Atravessem el riu per una palanca arribant a un planell aglevat on hi ha una pleta al costat d'una abundosa font i, seguint petits corriols de remat, ens anem enfilant, presentant-se de sobte al davant nostre, la cascada de Lebriquito, hermós salt que produeixen les aigües en caure de la terrassa on es troben els estanys Gémena. Seguim pujant fortament deixant aquella cascada a nostre dreta, fins a sortir a una petita depressió des d'on es dominen els estanys bessons de Gémena, veient-se al dessorre l'escorrancada serralada del Comolo-Forno amb els altres pics del Biciberri Meridional, Avellaners i Punta Senyalada del Montarto. Ens vegèrem obligats a aixopugar-nos sota una roca i al cap de tres quarts devallàrem a l'estany superior, dominat per un alt espadat per on baixa la corrent procedent d'altres estanys més enlairats; atravessem son desaigue i comensem una forta pujada pels vessants meridionals d'un contrafort del Comolo-Forno. Poc després notem una gran roca en la que poden refugiar-se còmodament sis o set persones i que esdevindria un bon abric construint-hi una paret seca.

Ens anem enlairant succeint a l'aglevat una tartera i una part

(1) En Puntas retornà a Barcelona i En Herzog i en Feliu es dirigiren directament a l'estany Negre.

dels que componen el grup s'enfilen per una canal amunt que'ls condueix a la Punta Lequetre, pic situat en la cresta que arrenca del S. del Comolo-Forno i del que n'està separat per una bretxa de molt difícil accés. En arribar al cim és trobaren amb un fenomen elèctric degut a la formació de grosses nuvolades tempestuoses que produïren una forta corrent, notant-se perfectament la vibració del fluid en les puntes dels piolets i dels dits; desseguida que's donaren compte del perill que corrien i recordant la mort dels desgraciats Blass i Sayó víctimes del llamp en el cim d'Aneto, abandonaren els piolets allí mateix i fugiren a resguardar-se sota del cim on deixaren de notar tant perillós fenomen.

Mentres tant amb En Canals anem pujant pel peu de les parets que baixen dels cims, deixant al fons a nostra esquerra l'estany gelat i dos o tres estanyols menys importants, i esperarem el regrés del altres companys, seguint tots junts fins al peu d'una llarga canal per on verificaren l'ascensió del Comolo-Forno, pic culminant del gran maçiu del Montarto.

En el temps que ells pugen al pic, segueixo remuntant la barrancada fins a guanyar el coll d'Avellaners, situat entre el cim d'aquest nom i el Biciberri Meridional i posant en comunicació la vall dels estanys Gémena amb la del Biciberri. Quan estava contemplant els imposants espadats de la cresta que corre entre els dos Biciberri, una allau de pedres és despren d'aquelles parets esberlades pel glaç i es precipita amb gran estrèpit per una de les canals rodolant després avall per les congestes.

Vaig emprendre la pujada del pic per una fàcil i ample carena i estava a la meitat quan començà a desenrotllar-se la tempesta, podent resguardar-me sota d'una roca plana en la que sols hi podia estar agegut. La tempestat anà acostant-se amb gran seguit de llamps i trons que retronien amb fort soroll, augmentat pels ecos d'aquelles feréstegues muntanyes, ço que no deixà de produir-me certa intranquil·litat en mig de la solitud en que'm trobava. Mitja hora durà aquell infernal espectacle, i, finalment, quan la tempestat passà vaig guanyar amb pocs minuts el cim d'Avellaners (2.980 m.)

Es troba aquest pic en la continuació de la serralada del Montarto que's desprèn del Biciberri Meridional per a dirigir-se formant angle vers al S., essent un bon mirador dels vessants occidentals del maçís, quals pics culminants són el Comolo-Forno, i els Biciberri, veient-se enlairar el septentrional com una gegantesca agulla. A gran fondària es té la ribera del Biciberri amb els

seus dos estanys, i dret a ponen atrau per la seva grandiositat el maçiu de la Maladeta, dominant-se tot el costat oriental des dels cims fins als repeus de la vall del Noguera Ribagorçana. Registrat el padró de pedres vaig trobar el pas de 5 ascensions anteriors éssent la darrera la verificada pels socis d'aquest Centre, senyors Ramon Queralt i J. Rimblas el 25 de Juliol de 1919.

Com que el temps era encara incert, al cap de pocs moments vaig emprendre la devallada al coll d'Avellaners, i pujant tot seguit en direcció E. per forta pendent vaig arribar fàcilment al cim del Biciberri Meridional (3.020 m.)⁽¹⁾, l'esplèndida vista del qual coneixia ja de l'any anterior. Els meus companys arribaven a la gelera quan vaig baixar vers al S. trobant sota mateix del cim una bretxa practicable per la que vaig poguer saltar fàcilment a la gelera. reunint-me amb tots els altres i baixàrem tots patinant ràpidament fins a l'estany glaçat del Comolo-Forno. Es troba a 2.670 m. sota d'una de les estribacions que baixen del Comolo-Forno i tocant a la carena, estant gairebé tot ell glaçat.

Seguim encara baixant per les llargues congestes i atravesant el barrac del riu Malo i passant per dessota els pics de la serra de Tumeneia arribem al cap de bona estona a l'estany Negre, lloc escullit per a situar-hi nostre darrer campament, aixecant-hi les tres tendes en el mateix indret on ho feren l'any passat.

H O R A R I

1 h. 15 m.	Caldes de Bohí	} 9 h. 40
40 m.	cap de la cascada	
2 h. 15 m.	estany Gémena.	
2 h. 20 m.	coll d'Avellaners	
15 m.	pic d'Avellaners	
30 m.	Biciberri Meridional	
25 m.	estany gelat del Comolo-Forno	}
2 h.	estany Negre	

LLUIS ESTASEN

(Seguirà)

(1) Per tot el referent a aquest maçiu vegi's el BUTLLETI DEL C. E. DE C., Abril 1920, n.º 333.

Detall de l'escalada al pic oriental dels Encantats (pàg. 137)

Cl. I. Canals

Des de la cresta dels Encantats (pàg. 137)

Cl. I. Canals

Els Encantats desde la bretxa al S. del pic occidental
(pàg. 136) *Cl. J. M. Guilera*

Estany inferior de la coma d'A Mitges (pàg. 133)
Cl. J. M. Guilera

Estany de Subenulls (pàg. 140)

Cl. I. Canals

Vista panoràmica des de'l cim de Subenulls (pàg. 140)

Cl. I. Canals

Vista panoràmica des de sota'l pic de Subenulls (pàg. 140)

Cl. I. Canals

Estany inferior en la ribera de la Muntanyeta (2.240 m.) (pàg. 141)

Cl. I. Canals

Estany Redó (pàg. 142)

Cl. I. Canals

Estanys de Colomés des del portell del mateix nom (pàg. 142)

Cl. I. Canals

El gran Tuc de Colomés (pàg. 142)

Cl. I. Canals

Estany gelat del Comolo-Forno (pàg. 148)

Cl. I. Canals

Pla d'Aigües Tortes (pàg. 144)

Cl. J. M. Estasen

Meteorologia de l'excursionista

VI

LA TEMPERATURA DE L'AIRE, DE LA TERRA I DE L'AIGUA

Un fet que ha de tenir-se en compte per a comprendre la distribució de les temperatures, és que l'aire no s'escalfa directament per l'acció del sol sinó en proporcions molt petites, venint-li gairebé tota la seva calor del contacte amb la terra, qu'és on els raigs solars produeixen una calefacció considerable. De la mateixa manera, el refredament de la terra per irradiació és el que produeix durant la nit la principal pèrdua de calor de l'aire que està en contacte amb ella. Així és com un termòmetre posat directament damunt la terra marca més escalfor durant el dia i més fret durant la nit, que un termòmetre col·locat a un o dos pams d'alçaria.

La temperatura de l'aire depèn, doncs, de que el sol il·lumini més o menys obliquament la terra, i de que estigui més o menys hores damunt de l'horitzó. També depèn de la calor que la terra haigi ja enmagatzemat o perdut anteriorment. Aquesta és la causa de que els soleis sien més calents que les ubagues, i de que la màxima temperatura diurna esdevingui cap a darrers de juliol (uns 23° com temperatura mitja del dia a Catalunya), i la mínima a primers de gener (uns 6°).

Aquestes temperatures son les corresponents al nivell de la mar; tant com ens enlairém en la atmósfera o en les muntanyes, la temperatura és cada vegada més baixa, àdhuc amb igualtat de totes les altres circumstancies. La disminució de la temperatura al creixer la altitud, en la atmósfera lliure, és un fenomen fàcil de calcular i que difereix poc d'uns països als altres; la seva causa són els corrents verticals de l'aire, que per expansió refreden les masses ascendent, i per compresió escalfen les descendents. A les muntanyes, on l'aire, al pujar o al devallar pels vessants, passa a frec de boscos, prats o pedregams a variades temperatures, aquella variació ve influïda per la direcció i la força dels vents, per la pendent més o menys pronunciada dels vessants, per la naturalesa del terreny i de la vegetació, i per infinitat de circumstàncies pro-

pies de cada encontrada. La llei de disminució, aleshores, sols pot ésser determinada experimentalment, mitjansant observacions simultànies a les altes muntanyes i a les valls properes, establint-hi parelles d'observatoris, un a part baixa i un altre dalt del cims.

A Catalunya manquen completament aquest estudis combinats, i fins per a reduir les temperatures al nivell de la mar o a un altre nivell qualsevol hem de parassitar les fórmules obtingudes amb observacions fetes a l'extranger. Les parelles d'observatoris més properes, de caràcter permanent, organitzades amb vistes a l'estudi del descens de temperatura a les muntanyes, són la del Pic du Midi-Bagnères de Bigorre, als Pirineus de França, amb 2312 metres de diferència de nivell, i la de Puy de Dôme—Clermont Ferrand—a l'Auvernia, amb 1.079 metres. Partint d'ambdues organitzacions i de les anàlogues dels Alps, la diferència de temperatura mitja que resulta per a cada 100 metres de desnivell en país de muntanya és la següent:

Gener. . . .	0°,40	Maig. . . .	0°,70	Setembre .	0°,55
Febrer . . .	0°,50	Juny	0°,66	Octubre . .	0°,49
Març. . . .	0°,63	Juliol. . . .	0°,61	Novembre.	0°,41
Abril. . . .	0°,70	Agost. . . .	0°,58	Desembre.	0°,37

Probablement aquestes xifres resten curtes al nostre país, que és més calent que el de França; la diferència, però, no deu ésser molt gran, i a manca d'altres poden acceptar-se com exactes.

No hi ha hagut encara a Catalunya una organització climatològica integral on hi capigués la meteorologia sistemàtica de les muntanyes: per aquest motiu recomanem als excursionistes que quan emprenguin ascensions d'alguna importància a partir de refugi o campaments fixes on romanguí algun d'ells, no deixin de fer observacions simultànies del termòmetre a diferents altures, observant al mateix temps el baròmetre per a determinar les diferències de nivell amb la major precisió.

La disminució de temperatura qu'acabem d'esmentar és la principal determinant dels límits de la vegetació espontània, i cada varietat té un límit superior i un inferior d'*habitat*, que a la Geografia botànica pertany determinar. Sobre tot, les plantes que's presenten en abundància, com els pins, les alzines, els castanyers, els avets, els faigs, les falgueres, els rhododendrons, tenen nivells ben destacats, que a la nostra terra estan en gran part sens determinar. Quan aquests límits son coneguts, les plantes silvestres són per a l'excursionista d'alta muntanya un veritable «baròmetre de Flora», que el situen en altitud d'una manera aproximada.

A certa altura damunt del nivell de la mar, hi ha la regió de *les neus perpètuas*. Es aquella regió on la temperatura no puja en tot l'any per damunt de 0°, i on per consegüent l'aigua no's troba mai en estat líquid. A Catalunya, amb una temperatura estival de 23°, la regió de les neus perpètuas resulta estar a mig kilòmetre per damunt del cim del Pic d'Aneto; és a dir, que pràcticament no en tenim. Aixó no és obstacle perquè hi hagi llocs de *neus permanents* per efecte de la acumulació de neus de congesta que no arriben a fondre's durant l'estiu, malgrat pujar la temperatura de l'aire a vuit o deu graus damunt de zero.

Cal tenir en compte que les xifres que més amunt hem donat, referents a la influència de l'altitud en la temperatura, són relatives a la temperatura mitja del dia, i no a la temperatura *actual*. Aquesta darrera experimenta oscil·lacions diurnes molt més amples a les capes baixes que a les grans altituds, on és més marcada la tendència a una temperatura constant. Aixís, per exemple, la oscil·lació mitja diurna és a Barcelona de 10°,5 al mes de juny i de 8°,3 al de desembre, mentres que al Puy de Dôme, a 1.740 m., aquestes oscil·lacions no excedeixen de 4° a l'estiu i de 1° a l'hivern. Per aquesta rahó, la comparació de les temperatures preses a altituds diferents en un moment donat, requereix una conscienciosa discussió de l'hora i de les altres circumstàncies en que les observacions han estat fetes.

Dintre de la terra, la calor que reb la superfície es propaga, d'una manera gradual, amb lentitud extraordinària. La conseqüència n'és que les variacions diurnes de temperatura son gairebé insensibles a un metre de profunditat, i les anyals ho son d'una vintena de metres, més o menys, segons la naturalesa del terreny. Pràcticament, pot dir-se que a quinze metres la temperatura és constant durant tot l'any. Per comparació amb l'ambient exterior, les coves i els avencs semblen freds a l'estiu i calents a l'hivern; però, llur temperatura, quan son un xic profunds, varia molt poc d'un cap de l'any a l'altre, i és intermitja entre les temperatures màxima i mínima anyals de l'aire al lloc on és troba el forat de sortida.

L'aigua dels pous i de les mines segueix molt de prop l'estat tèrmic de les capes on surt, i si neix profunda, el de les capes de temperatura constant, com no's tracti d'aigües termals, escalfades per les accions químiques i mecàniques que's realitzen encara en l'interior de la terra. El coneixement d'aquestes temperatures té sempre una valor científica positiva.

L'aigua dels llacs i grossos estanys, sotmesa directament a la

acció de la atmósfera, té una temperatura que segueix més o menys visiblement les fluctuacions de la de l'aire, i que sol ésser variable amb la profunditat, éssent les capes del fons les més fredes si la superfície està a més de 4°, i les més calentes si està per dessota dels 4°. Aquest fet és degut a que 4° és la temperatura de densitat màxima de l'aigua, dilatant-se el líquid a partir dels 4°, tant si la temperatura augmenta com si disminueix. Ell explica demés que la congelació comenci sempre per la superfície lliure, qu'és la que primer arriba a zero, i no avenci sinó paulatinament en sentit del fons, on és troba aleshores el líquid a temperatura compresa entre 0° i 4°. Al parlar de la temperatura d'un estany, convé doncs, indicar sempre la fondària en que ha sigut mesurada.

Les brevíssimes dades que precedeixen seràn suficients per a fer veure quina munió de problemes troba plantejats l'excursionista en son camí. La major part d'ells estan per resoldre, i no esperen més que la bona voluntat del primer que se'n ocupi: del primer qu'observi un termòmetre en condicions apropiades. En el conjunt d'aquests problemes està el coneixement de la nostra terra en un dels seus aspectes interessants i més útils.

EDUARD FONTSERÉ

Documents d'art antic català

Recullits i publicats a cura de la Secció Arqueològica
del CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA.

Els Borrassà, pintors de Girona. Segles xiv-xv

Del Sr. Francesc Mariorell i Trabal rebem una partida de notícies documentals faents per a la nostra replega, procedents dels *Manuals* de l'Arxiu Notarial de Girona, i dels *Llibres d'Obra* d'aquella Catedral. Insertem avui les que fan referència als Borrassà, família de pintors que convé conèixer puntualment si es vol tenir idea clara de ço que fou la nostra pintura dels segles xiv i xv. Encara que moltes de les atribucions fetes per en Sanpere i Miquel hagin resultat errònies i les pintures que aquest historiador donava als Borrassà hagin vingut després a la paternitat dels Serra, com els retaules de Manresa i Sant Cugat,

per exemple, n'hi hauria prou amb la coneixença del retaule de les monges de Santa Clara de Vich, obra indubitable de Lluís Borrassà, per a reconèixer en aquest pintor una valor fonamental en la formació de la nostra pintura primitiva.

Els documents comunicats pel Sr. Martorell no ens parlen sino una vegada de un Lluís Borrassà i encara com a regent en fer vidrieres. Són, però, més explícits referint-se a Guillem Borrassà, al qual ens donen com a autor del retaule de Sant Jaume de l'església de Sant Feliu, de Girona, i d'altres obres menudes, i de son hereu Francesc Borrassà, a qui trobem pintant el retaule de Sant Antoni, de Castelló d'Empúries.

Serian les susdites referències documentals per ordre cronològic, tenim primerament que en l'any 1360 el pintor gironí Guillem Borrassà confessa haver rebut certa quantitat per la pintura del retaule de Sant Jaume de l'església de Sant Feliu, de Girona. El document va sense indicació de data, pero la escriptura que precedeix en el *Manual* (i és precisament certa venda que fa Arnau de Roca a G. Borrassà) és datada a Girona el 20 d'abril de 1360. Diu així l'anotació :

« Guillelmus Borraciani, pictor et civis Gerunde, recognosco vobis discreto Arnaldo de Ruppe, clerico ecclesie Sancti Felicis, Gerunde quod solvistis mihi et ego a vobis habui et recepi numerando viginti libras, monete Barchinone de terno, racione salari-cuiusdam *retaule* cum istoria sancti Jacobi quod ad opus altaris sancti Jacobi siti in dicta ecclesia Sancti Felicis, Gerunde, pro vobis facio et facere intendo. Deo dante, et promito cum suo bancali, et ideo renunciando excepcione peccunie non numerate et non recepte et doli ffacio vobis et vestris de predictis viginti libris bonum et perpetuum finem et pactum de ulterius non petendo. Est enim verum et certum quod in dictis viginti libras includuntur centum solidis de quibus feci albaranum manu mea propria. Et ego, dictus Arnaldus de Ruppe, consencies predictis laudo hoc et firmo. »

Els Llibres d'Obra de la Seu Gironina ens retreuen, seguint les notes del senyor Martorell, diverses vegades el mateix pintor Guillem Borrassà. Per mans de Joan Janer, clergue de la Seu, reb en abril de 1368, vint-i-dos sous per haver adobat dos gonfanons d'argent.

En maig del mateix any el mestre de l'Obra li pagà onze sous « per cabirons, posts e listons que pinta a obs de la capela de sant Benet, per tal com aquels que y eren no y bastaven ».

Encara el mateix mestre pagà al pintor Guillem Borrassà en

abril de 1370, doscents seixanta sous « que li foren promes per pintar la clau de la capela de sante Macdalena e per perfilar la capela ».

Ceu ésser el mateix artista el « Borraçan », pintor, que en juny del propi any reb sis sous del mestre major « per pintar .ii. asteles noves que foren fetes a obs del aristol del cor ».

Nou anys més tard (juny de 1379), encara trobem en Guillem Borrassà cobrant divuit florins de l'obra de la Seu de Girona, per pintar, daurar i vernisar els vuit bordons de portar el pali de la processó de Corpus.

Copiem ara la anotació del llibre on apareix En Lluís Borrassà:

« *Item*, aquest dissapte [21 gener 1380] pagué an Lluís Borraçan, pintor de Gerona e regent en fer vidrieres, per i. vidriera que adoba en les pus altes sobre la cambra del claver e y torna .i. poch de .i. finestratge que n avia caut ab vent .i. flori, que val .xi sous.»

De l'any 1415 (13 d'agost) tenim nota de una obra feta per En Francesc Borrassà, qui en altre document es dit hereu de Guillem. Es tracta de « quorundam clipei pannoni sive panno et standart deauratorum et per me depictorum » el quals havien servit per a la sepultura de Jaume de Campllong. Aquesta obra li valgué 37 lliures i 10 sous que cobrà de Pere Tortosa, mercader de Girona i marmessor i hereu universal de l'esmentat Capllong. (*Manual* de Miquel Pere).

A l'any següent (7 d'abril de 1416) trobem el pintor Francesc Borrassà fent àpoca final de 35 lliures que confessa haver rebut en iverses pagues dels prohomes de l'ofici de Carnissers de la vila de Castelló d'Empúries, que li havien comanat el retaule de sant Antoni, el qual diu ell « depinxi et perfeci et vobis tradidi seu tradi in ecclesia ipsius ville in altarique per vos ordinato poni et affigi feci... » Foren testimonis de l'acte Bernat Rexach i Jaume Castell, escriptors de Girona. (*Manual* de Miquel Pere).

La relació familiar dels pintors Borrassà, la qual ja en Sanpere i Miquel havia provat d'establir, no ve gaire més esclarida amb les notes tretes dels Arxius de Girona. Sabem, però, que l'esposa de Guillem Borrassà, Na Margarida, es deia vídua en desembre de 1415 en rebre certa quantitat per redempció d'un cens que li feia l'Almoina del Pa de la Seu. (*Manual* de Miquel Pere). Una altra anotació del mateix *Manual*, calendada a 24 de febrer de 1416, és més explícita dient-nos com Marc Florit, pescador de Girona, i la seva muller Na Blanca, venen per 20 lliures un censal a Margarida,

esposa que fou del difunt Guillem Borrassà, pintor, i a Francesc Borrassà, pintor, hereu universal de dit Guillem. La vídua Na Margarida compra per 10 lliures 10 sous a Arnau de Ceirà un cens de 15 sous anyals. (El mateix *Manual*).

Finalment, ens dona encara el *Manual* del notari Miquel Pere, la notícia de unes treves tingudes el 26 d'abril de 1416, entre Guillem de Bordils i altres, de una part, i els Borrassà, de l'altra part. Aquests hi son representats per Pere Borrassà, notari, comptant-s'hi el pintor Francesc, el barber Asbert i Joan, beneficiat de la Seu de Girona.

Fins aquí les notes del Sr. Francesc Martorell, a les quals hi podem afegir encara una petita aportació referent al pintor Lluís Borrassà.

Efectivament, entre els papers notariaus que havien estat de la col·lecció Balaguer i Merino, i que foren adquirits recentment per l'Arxiu Municipal Històric de Barcelona, hi hem trobat un nomenament d'apoderat universal que fa el pintor esmentat, dient-se ciutadà de Barcelona, a favor del seu nebot i procurador, Albert Borressà, clergue consumat, habitant a Girona; l'escriptura està dotada a Barcelona a 18 de desembre de 1402.

Mossèn Josep Gudiol està preparant un estudi sobre els pintors catalans anteriors al segle xv per tal de prosseguir la *Història de la pintura migeval catalana* que en Sanpere i Miquel va deixar incompleta, i en aquesta obra hi trobarem a bon segur els esclariments biogràfics dels pintors Borrassà que les notes precedents deixen entreveure.

La Col·lecció Lluís Marian Vidal

(Continuació)

La cronologia de les Coves de la província de Lleida

El problema de datar aquestes estacions és de difícil solució, doncs, si d'algunes tenim material que fa certa llur cronologia (Fòric i Tartareu, aquesta darrera no estudiada en el present treball) en altres manquen dades segures i sols apurant l'estudi del material es pot arribar a determinades conclusions.

Lo que millor ens pot guiar és l'examen acurat de la decoració de la terrissa. A tot aquest grup de coves veiem que predominen els relleus damunt de les incisions sens que aquestes manquin en absolut.

La tipologia dels relleus ens dona una decoració pobre a la cova del Tabaco, doncs mai es passa del simple cordó amb impressions digitals, i una decoració rica a la Negra a on les combinacions de cordons decorats amb incisions o ditades, són d'una gran complexitat.

La presència d'una decoració molt semblant a la del Foric, datada de faïç segura per la troballa d'un punxó de coure, ens fa creure licit assimilar la cova Negra a l'Eneolític Inicial. Lo groller del material de pedra res significa; doncs, en la nomenada cova del Foric, les destrals són d'un tipus igual. Amés, entre els sílex de la cova Negra hi han alguns exemplar relativament avançats especialment una fulla ben retocada de sílex blanc (Làm. III, fig. 13).

Malgrat que les decoracions en relleu de la cova del Tabaco són tan pobres, l'estudi de les incisions ens fa dubtar de que pertanyi al Neolític, i en tot cas es pot afirmar que si és aixís corresponent a un moment extrem del mateix.

En els fragments que trobem si veuen incisions ja en punts, ja en línies fetes amb tot mètode i molt diferents de les incisions sens mètode de la ceràmica de la cova de Rialp (vegi's el fragment publicat i altres per l'estil al Museu de Barcelona; cal remarcar que a Rialp no es posa mai d'aquesta decoració primitiva) segura del Neolític final. Aixís mateix, en els fragments representats a la làmina II, figs. 3 i 5, hi ha una tècnica igual a la que trobem a la cova del Boquique (Càceres) probablement eneolítica i a les coves Negra (fragment del Museu de Barcelona) i de Tartaren, segura del Plé Eneolític. També el fragment de la fig. 2 és la mateixa làmina, és igual a altre de la cova del Foric (Museu de Barcelona).

Hem d'observar que a la cova Negra a més d'algun troç amb incisions primitives (Làm. IV, fig. 2) n'hi han d'altres (al Museu de Barcelona i Làmina IV, figs. 5 i 6) més avançades i que no desdiuen dels relleus.

Per tot això creiem que cal retardar un xic la data d'aquestes coves respecte de la fins ara generalment admesa i posar-les en el moment d'inici del Eneolític.

El material de les altres coves (Llenes, Gavà i del Moro) és tan escàs que fa molt difícil donar d'elles una data segura. Malgrat això notarem que a la cova de les Lledes hi han dos fragments (Là-

mina II, figs. 10 i 14) amb incisions molt perfectes i molt semblants a les conegudes de la cova Negra (Lám. IV, figs. 5 i 6) i altres de Tartaren. Així mateix els dos fragments de la cova de Gavà són molt polits i amb incisions metòdiques (Lám. II, figures 17 i 18).

La cronologia de la Cova Fonda de Salamó

En aquesta cova tan interessant pel creuament de cultures que representa convé veure tres qüestions: La continuació de l'influència de la cultura d'Almeria oferint ara formes molt avançades; l'extenció de la cultura de les coves vers la costa i la presència del vas campaniforme.

En les formes sepulcral (cistes de revestiment i foses) i en el material (especialment les formes de la ceràmica) de les estacions neolítiques i eneolítiques de la regió costera catalana hi veiem una clara influència de la cultura del S. E. d'Espanya. Aquesta continua en la cova de Salamó, però aquí hi surten formes molt avançades, com són la copa i el vas doble conic, que ens parlen del principi de l'Edat del Bronze o època del Argar.

Però a més hi veiem terrissa derivada de la de les coves de la província de Lleida, encara que les decoracions són menys riques que a Tartaren (ple eneolític) ço que voldria dir, ja una decadència d'aquella cultura en son moment final, ja una forta influència de la ceràmica d'Almeria refractària a la decoració.

Finalment, la presència de l'espècie del vas campaniforme propi del ple eneolític sembla no concordar amb la dels tipus argarics.

L'origen del vas campaniforme de Salamó creiem que és també Almeria, doncs a les coves de Lleida, fins a les més avançades no n'hi surt cap fragment i, en canvi, la decoració en relleus i fins la incisa, no del vas campaniforme, es desenrotlla d'una manera lògica i continua.

L'altre possible origen, en la cultura megalítica pirenenca el creiem poc probable per la raó de que aquella no baixa mai fins tan el S. i els vasos de Salamó no tenen la tècnica del puntillat, que sembla ésser la pròpia d'aquell cercle cultural. No obstant, dit origen no és segur; doncs, les decoracions dels vasos de Salamó tampoc semblen concordar de manera completa amb els d'Almeria. Més aviat s'assemblen als d'alguna estació del centre de la península com els de la cova del Somaén.

Siga com siga, veiem que aquests vasos representen un fenomen quelcom retardat i que es pot fixar la data de la cova en el moment de transició del Eneolític i l'Edat del Bronze (¹).

JOSEP DE C. SERRA I RÀFOLS

Crònica del Centre

La Secció d'Enginyeria del Centre ha sigut constituïda en la següent forma: President honorari, D. Pere Rius i Matas.—President, D. Josep Ferrer i Vidal.—Vice-president, D. Antoni Ferran.—Secretari, D. Salvador Filella.—Vice-secretari, D. Ferran Cuito.—Vocals, D. Pau Cardellach.—D. Rafel Garriga i D. Antoni Homs.

La d'Arquitectura en la següent: President, D. Josep Danés.—Vice-president, D. Josep Domènech Mansana.—Arxiver, D. Joan Vives.—Tresorer, don Santiago Casulleras.—Secretari, D. Pere Benavent.—Vocals, D. Joan Padros.—D. Francesc Maristany, i D. Bonaventura Bassegoda.

CONFERENCIES.—Dia 6: Mossén M. Faura i Sans conferencià sobre: «Modelatge pels vents, en alguns bells indrets de Catalunya.»

Dia 20: El senyor D. Joan Roig ressenyà: «Una excursió per les valls d'Andorra.»

Dia 27: El senyor D. Lluís Estasen explicà: «Una excursió pels cims del Pallars.»

SESSIONS DE PROJECCIONS.—Diumenge, dia 1.º, el senyor D. Josep Salvany exhibí una serie d'autocroms dels monastirs i esglésies de Catalunya.

Dia 8: El senyor D. Joan Castellví projectà varies vistes de Catalunya.

Dia 22: El senyor D. Josep Garrut va projectar-ne una serie de la Plana de Vich.

Dia 29: El senyor Carlos E. Theato exhibí una llarga serie referents a excursions en les muntanyes de l'Alt Baxiera i del Tyrol.

CONVITS.—Ha sigut convidat el Centre per l'Institut d'Estudis Catalans a la V festa anual i adjudicació de premis del últim Concurs. Es delega la representació al senyor d'Alós.

(¹) En el material obtingut en les excavacions de l'INSTITUT hi figura un botó d'os amb perforació en forma de V, pla i quadrat de tipus netament argaric; un anell de bronze (10'3 0/0 d'estany, 89'1 0/0 de coure i 0'3 0/0 de plom) i una punta de sageta triangular amb aletes i espiga, de coure (89,7 0/0 de coure, 1'1 0/0 de plom i res d'estany).

Per l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana al VII concurs d'Història de Catalunya;

Per la Junta de Museus a l'acte inaugural de l'exhibició de ceràmica Hispano-Aràbiga.

PREMIS.—Un de 500 pessetes ha sigut concedit per la Societat d'Atracció de Forasters en el concurs d'Hôtels i Fondes, pel bon servei del xalet refugi d'Ull de Ter.

I un altre de 500 pessetes ha sigut concedit per la Comissió de Cultura del nostre Ajuntament per al concurs que ha de celebrar la Secció d'Enginyeria del Centre.

DONATIUS.—Hem rebut els següents: De D. Josep Soler i Bas: Mapa Militar de Espana.—Fulles 196-197-216 i 217 que comprenen la illa de Menorca.—Dépot des fortifications.—Carte de France.—8 fulles corresponents al N. i E. de França i territoris fronterers de Suïça, Alemanya i Bèlgica.—Carte de France.—Meitat O. de la fulla 258.—Céret. Karte des Deutschen Reiches.—Fulla 568.—Metz.—Topograph. Special.—Karte von Mittel Europa.—Fulles: 446 Luxembourg.—478 Landau, i 716 Mt. Blanc.

De D. Lluís Estasen: Carta nàutica de les costes N. de Catalunya des de Blanes, del Llegendoc; Provença, Savoia, República de Gènova i illes de Còrcega i Cerdanya. Editada a Marsella, 1664.

De D. Joaquim Rubió: Tomás López y Vargas. Mapa del Principado de Cataluña. Madrid, 1776.—Plan de Barcelona. Año 1818.—L. Vuillaume. Cuadro estadístico de España e islas adyacentes.—Mapa del Rosellón, Cerdania francesa y parte da Cataluña. Ed.^a Barcelona.—División provisional de la antigua Cataluña en cuatro provincias, conforme al decreto de las Cortes de 27 Enero de 1822. Barcelona, 1823.—Mapa de España y Portugal, según la última subdivisión en 49 provincias. Barcelona, 1837.—Mapa itinerario del Teatro de la Guerra en las provincias vascongadas y Navarra. 1837.—Reino de Aragón dividido en las tres provincias de Zaragoza, Huesca y Teruel. 1838.—Reino de Valencia dividido en las tres provincias de Alicante, Castellón de la Plana y Valencia. 1838.—Teatro actual de la Guerra (Maestrazgo). 1837 (?).—Del senyor Garrut: Un volum del Anuari de les Arts del Llibre.

CONCURS DE FOTOGRAFIES.—La Secció d'Excursions del Ateneu Enciclopèdic Popular ha demanat al Centre anomenés un vocal per a el Concurs de fotografies que organitza amb motiu de la celebració del Aplech Excursionista a Olérdula. Ha sigut nomenat a tal objecte el vocal de la Directiva, D. Enric Vilaseca.

CANVIS.—S'ha establert el canvi de nostre BUTLLETÍ amb la *Revista Misiones Dominicás* i amb l'*Anuari del Foment de les Arts decoratives*.

EXHIBICIÓ DE FOTOGRAFIES.—S'han facilitat al cap d'explotació del ferrocarril transpirenaic de Ripoll Ax-les-Thermes (Secció de Ripoll a Ribas) varies fotografies per a ésser col·locades en els vagons de passatgers, totes elles referents a nidrets d'aquelles hermoses valls.

SECCIÓ D'ESPORTS DE MUNTANYA.—En els dies 14, 15 i 16 és realitzà una excursió a Pedraforca i Gresolet.

SECCIÓ DE GEOLOGIA I GEOGRAFIA.—El dia 11 el senyor Pau Vila donà una conferència sobre el tema: *Diferents aspectes geogràfics de Colòmbia*.

El dia 25, el Rnd. Dr. D. Faura i Sans donà una conferència, il·lustrada amb nombroses projeccions, sobre *Records espeleològics*.

El dia 29, és realitzà una excursió mineralògica a Gualba i vessants del Montseny.

SECCIÓ D'ENGINYERIA.—El dia 10 es visità la fàbrica de gel «La Joaquina», i la farinera i fàbrica d'alcohol dels senyors Folch Germans.

SECCIÓ D'ARQUEOLOGIA I HISTORIA.—El dia 5 de maig tingué lloc la visita a la «Col·lecció de Pintures Antigues» que el senyor Bonaventura Grases guarda en sa casa de Sant Gervasi, la abundància i valú de les quals permeté a son posseïdor la publicació de un interessant catàlec. (Barcelona, Altés, 1918), en el qual les 203 pintures hi son agrupades per escoles i procediments, amb indicació dels autors coneguts o de les atribucions probables. La amabilitat dels senyors Grases fou palesada una vegada més i la rica col·lecció pogué ésser contemplada i analitzada amb tota cura.

Prosseguint la Secció la tasca de fer visites d'estudi als monuments representatius de la capital catalana, el dia 22 de maig se reuni en la església de Santa Maria de la Mar, on trobaren l'amable acolliment dels senyors Lluís Daunís i Pere Arderiu, de la Junta d'Obra, el Rnd. Josep M.^a d'Alós, i del senyor Bonaventura Bassegoda, grans coneixedors tots ells de les riqueses arqueològiques del temple, sota el guiatge dels quals pogueren ésser vistes d'aprop i estudiades en llur significació respectiva. L'obra arquitectònica, tan simplement sumptuosa; sa decoració interior i exterior, estudiades recentment una i altra pel senyor Bassegoda (*); el Museu naixent de la Sala del Pont i l'Arxiu de l'Obra, quals secrets són tan familiars al senyor Daunís; l'Arxiu de la Comunitat, les riqueses del qual són de tant en tant revelades al públic pels treballs d'investigació del Rnd. d'Alós. Tot fou igualment ponderat; la visita fou una lliçó pràctica d'Arqueologia ben aprofitada i agraïda.

(*) Revista *Vell i Nou*, n.º xiv pàg. 35.

Noves

EXCURSIÓ COL·LECTIVA A BREDÀ I CASTELL DE MONTSORIU.—La «Lliga de les Societats Excursionistes de Catalunya», creada principalment per a intensificar la relació entre les diverses entitats catalanes dedicades a l'excursionisme, havia acordat la cel·lebració d'excursions col·lectives, designant per a la cel·lebració de la primera l'Associació Excursionista «Avant», la qual s'emprengué aquesta tasca amb un entusiasme gran i amb plena consciència de la exemplaritat que l'acte havia de revestir.

Tot el treball preparatori fou fet amb veritable zel i dirigit d'una manera ben encertada; les adhesions foren nombroses i l'èxit hauria estat proporcionat a l'afany si el temps malestruc no hagués vingut a malmetre amb una pluja persistent i atuidora la il·lusió excursionista.

Malgrat aquesta gran contrarietat, que disminuï en gran manera la concurrència, l'excursió és cel·lebrada i el programa fou complert. Més d'un centenar d'excursionistes arribaren a Bredà i pujaren al castell de Montsoriu sota la pluja inacabable i dins de la boira espesseïda, prenent l'excursió un aire de peregrinatge i de compliment de prometença.

A Bredà, reclusos en un lloc espaiós que l'alcalde havia facilitat, el senyor Villanueva, president de l'«Avant» parlà de la significació de l'acte i el senyor Duran i Sanpere, secretari de la «Lliga», explicà el valor arqueològic i històric de l'antic monestir de Bredà i del castell de Montsoriu. Després el senyor César A. Torras, president de la «Lliga» parlà de la fe que tenia en la unió de l'excursionisme català i enaltí l'obra excursionista de l'associació «Avant», la virtualitat de la qual venia palesada amb la cel·lebració de l'acte, àdhuc els elements li haguessin estat en tal manera desfavorables.

L'alegria expansiva, pròpia d'aquestes festes, i de la gent jove que les cel·lebra, no fou ni un moment interrompuda, i el cel, asserenat-se, acabà per pendre-hi part.

La Associació Excursionista «Avant» s'ha fet, una vegada més, mereixedora del prestigi que té dins l'excursionisme de la nostra terra.

El «Centre Excursionista de Catalunya», havia fet coincidir amb la data de l'excursió de Bredà la cel·lebració d'una exposició de fotografies dels llocs compresos en l'itinerari i dels estudis gràfics de reconstitució del castell de Montsoriu, deguts a l'arquitecte senyor Geroni Martorell.

ESTACIÓ METEOROLÒGICA DE VIELLA

RESUM DE LES OBSERVACIONS DE L'ANY 1920

Temperatures a l'ombra		8 MATÍ	4 TARDA
Mitja mensual major		17°90 (agost)	23°16 (agost)
» menor		— 1°31 (gener)	1°83 (gener)
» anual		7°67	11°60
Mitja anual de les màximes.			16°96
» de les mínimes			4°39
Màxima extrema			34°00 (19 juliol)
Mínima			— 13°00 (13 debr.)
Oscil·lació extrema anual			47°
Promedi de l'oscil·lació extrema mensual			26°58
Variació màxima diurna major			22°5 (6 maig)
» menor			15° (13, 17, 30 novembre)

Pressió baromètrica	A 0° i a la gravetat normal		A 0° i a nivell de la mar	
	8 MATÍ	4 TARDA	8 MATÍ	4 TARDA
Mitja mensual major	684.75 (febrer)	686.82 (juny)	770.26 (febrer)	767.34 (febrer)
» menor	678.3 (octubre)	677.57 (octubre)	761.24 (abril)	759.4 (octubre)
» anual	681.61	681.25	764.86	762.80
Màxima absoluta (dia 17 de gener)				780.5 (gener)
Mínima (dia 1 de gener)				741.6 (gener)
Oscil·lació extrema anual				38.9
Promedi de l'oscil·lació extrema mensual				22.5

Humitat relativa. Psicròmetre		8 MATÍ	4 TARDA
Mitja mensual major		89. (desembre)	93. (desembre)
» menor		65.2 (març)	43. (agost)
» anual		73.3	64.7
Total de dies de saturació a l'any		28.	16
Major nombre de dies de saturació al mes		10. (desembre)	11 (desembre)
Pluja en 24 hores	Nombre major de dies de caiguda		17 (octubre)
	» menor		4 (febrer i maig)
	Total de dies de caiguda a l'any		134
	Altura d'aigua caiguda, màxima mensual		140.4 m. m. (març)
	» mínima		15.1 » (febrer)
	» màxima d'aigua caiguda en un dia		37.7 » (2 gener)
	Total de l'aigua caiguda a l'any		984.7 »
Neu en 24 hores	Intensitat diària		2.69 »
	Promedi de la intensitat per dia de pluja i neu		6.68 »
	Nombre major de dies de caiguda (mensual)		9 (gener)
	Dia de major caiguda durant l'any		0.35 m. (3 de març)
Calamarça	Total de dies de caiguda durant l'any		37
	Total d'espessor a l'any		3.438 m.
Glaç	Total de dies a l'any		4
	Nombre major de dies al mes, a les 8 del matí		15 (desembre)
	Total de dies a l'any, a les 8 del matí		30
	» amb glaçada total		15
Gebre	Nombre major de dies al mes, amb glaçada total		12 (desembre)
	Total de dies a l'any		9 (novembre)
Rosada	Nombre major de dies al mes		20
	Total de dies a l'any		15 (octubre)

(Seguirà)